

Choquerar den moderne läsaren.

Aristofanes *Aves* på svenska: översättarna, översättningarna och det kroppsliga

Johanna Akujärvi
Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet
Johanna.Akujarvi@klass.lu.se

Inledning

Detta är en studie av översättningar till svenska av Aristofanes komedier, med fokus på hur översättare hanterat den för den gamla attiska komedin så typiska obsceniteten, att Aristofanes uppehåller sig vid kroppsdelar och kroppsliga funktioner som inte gärna benämns eller talas om i senare tider och i kultiverade kretsar. Med undantag för *Ecclesiazousae* har samtliga Aristofanes komedier översatts åtminstone delvis mellan 1826 och 1968, den första respektive den senaste publicerade översättningen.¹ Om de partiella översättningarna och bearbetningarna lämnas åt sidan, har det kommit

- en översättning vardera av *Pax*, *Plutus* och *Vespa*;
- två översättningar vardera av *Lysistrata*, *Nubes*, *Ranae* och *Thesmophoriazusae*;
- tre vardera av *Equites* och *Aves*.

Svenska översättares hantering av obscenitet och skatologi undersöks här med de tre översättningarna av *Aves* som fallstudie. Jämte *Equites* är *Aves* den komedi som översatts oftast till svenska. Som grundtext har *Aves* den fördelen att den är den minst oanständiga av Aristofanes komedier – grov, explicit obscenitet och skatologi är sällsynt i den,² vilket gör den lätthanterlig för en kort fallstudie – och som specimen för en översättningshistorisk undersökning den fördelen att dess tre svenska versioner har en viss kronologisk spridning samt att en av dem har satts upp på scen.

-
1. Appendix samlar samtliga kända både kompletta och partiella översättningar (avsnitt 1), omarbetningar samt bearbetningar (avsnitt 2 och 3) av Aristofanes till svenska i kronologisk ordning i sina respektive kategorier.
 2. Henderson (1975) 82–6.

Mellan inledning och avslutning faller undersökningen i tre delar. (I) En kortfattad översättningshistorik över Aristofanes på svenska som beskriver vad som översatts med fokus på översättningarnas kontext och funktion samt översättarnas utsagor om syfte och problem med översättningen. Detta avsnitt syftar till att kontextualisera de valda översättningarna och de översättningsstrategier som kan iakttas i dem. (II) En presentation av de tre svenska versionerna av *Aves: Foglarne* (1868) av läroverkslektorn Hjalmar Säve, *Fåglarne* (1892) av prosten Johan Fredrik Håhl och *Fåglarna* (1928) av de unga författarna Hjalmar Gullberg och Ivar Harrie.³ Översättningarna och deras översättare presenteras, fokus för deras översättningsarbete och översättningsprinciper beskrivs och översättningarnas mottagande diskuteras. För den som vill försöka förstå de enskilda översättarnas hantering av obscenitet och skatologi som mer än en kuriositet är detta slags kontextualisering nödvändig. Den läsare som menar att det översättningshistoriska anslaget i del I och II är opåkallat eller en ointressant distraktion kan hoppa över denna avdelning och gå omedelbart till undersökningens sista och snaskigaste del. (III) Undersökning av hur översättarna handskas med den Aristofaniska obsceniteten och skatologin i ljuset av deras övergripande principer och strategier för översättandet samt texternas översättningshistoriska kontext.

I Aristofanes på svenska: en kort historik

Mönstret för de svenska Aristofanesöversättningarna liknar det för svenska översättningar av grekisk tragedier.⁴ I början av 1800-talet, när grekisk litteratur började översättas i nämnvärd omfattning till svenska, dök de första svenska översättningarna av Aristofanes komedier upp ungefär samtidigt med de första översättningarna av grekisk tragedi. Aristofanes har inte översatts i samma omfattning som tragöederna, men det har kommit ett anseeligt antal översättningar särskilt med tanke på

-
3. Komediernas latinska titel används vid hänvisning till dem som begrepp; den svenska översatta titeln används när det gäller de enskilda översättningarna.
 4. Om svenska översättningar av de grekiska tragöederna, se Akujärvi (2015a) samt kommande studier av grekiskt drama på svensk scen; Henrikson (2015); för en kortfattad översikt över de svenska Aristofanesöversättarna, se Nordgren (2015).

[Aristofanes] kärleksfulla intresse för den mänskliga digestionens och exkretionens olika fenomen och [att] hans envisa vana att minst en gång i varje scen nämna könsdelarna vid deras rätta namn choquerar den moderne läsaren lika kolossalt som det roade den athenske åskådaren

som Ivar Harrie uttryckte det på 1920-talet, lite överdrivet.⁵ I 1800-talets början etablerades i Sverige efter tyskt mönster en så kallat trogen översättningsmetod, enligt vilken källtexten skulle återges så troget som möjligt.⁶ För översättning av poesi innebar denna metod att översättarna i allmänhet strävade efter att måltexten skulle följa källtexten vers för vers eller åtminstone mening för mening och att förlagans meter skulle återskapas i översättningen enligt med tiden allt mer rigida regler.⁷ Det följande visar att texter som Aristofanes komedier, vilka, trots det värde som de tillskrevs i andra avseenden, bröt mot samtidens begrepp om moral och sedlighet och därför var chockerande till sitt uttryck, skapade särskilda problem när idealet var att översätta troget.

Centralt för de tidigaste översättarna var problem som kretsade kring samtida dekorum i relation till vad som uppfattades som brister i Aristofanes moral och sedlighet så som de tog sig språkliga uttryck i komedierna. Till exempel konstaterar den första översättaren, Johan Henrik Thomander, sedermera professor i teologi Lund och biskop, i sin inledning till *Molnen* (1826) att "Aristophanes sedelöshet har nästan förvandlat sig till ett ordspråk" och att det i hans texter finns mycket som är sårande för samtidens "anständighetsberedd," som inte ens "en mera oegentlig öfversättning förmår fördölja."⁸ Som avslutning till företalet anför han "den i öfversättareförmåga beprövade" August Wilhelm Schlegels omdöme om Aristofanes såsom "af flera grunder oöfversättlig" som ursäkt för resultatet.⁹ Trots de svårigheter som Aristofanes erbjöd, planerade Thomander ändå att översätta samtliga komedier, utom *Lysistrate* som han

5. Harrie (1927) 154.

6. Om detta skrifte i svensk översättningspraktik, se Mogren (1963) och Akujärvi (2010a, 2014a, 2015b) för skiftet i översättningar av antika texter.

7. Se Akujärvi (2014a, 2015a, 2015b).

8. Thomander (1826) vi–vii.

9. Thomander (1826) vii.

ansåg omöjlig översätta för anständighetens skull.¹⁰ Den planen realiserades inte, men han hade översatt även *Thesmophoriazusae* och *Ranae*, och försökte få dem tryckta efter *Molnen*; fortfarande 1828 annonserades det i tidningar efter intressenter.¹¹

De Aristofanesöversättningar som trycktes under 1830- och 50-talen är mestadels starkt akademiskt präglade partiella översättningar. Flertalet är så kallade dissertationsöversättningar, det vill säga översättningar som trycktes i dissertationer som försvarades i disputationer på universitetet, vilket var ett mycket vanligt inom de filosofiska fakulteterna vid de svenska universiteten under 1800-talet fram till c. 1860.¹² Till och med den enda översättningen från denna period som publicerades på förlag och vänder sig till en läsekrets utanför akademien har ett ursprung som en partiell översättning tryckt i en serie om sex dissertationer som försvarades av sex olika Uppsala-studenter

10. Nordgren (2015) 176–78.

11. T.ex. kort notis i *Norrköpings tidningar* 1828-07-05; översättningarna trycktes först i Thomanders postuma samlade skrifter 1879.

12. Om dissertationsöversättningar, se Akujärvi (2014b och 2017a).

vid disputationer som ägde rum mellan 1 juni 1831 och 30 maj 1832.¹³ Men två år senare publicerade översättaren, Carl August Hagberg – Shakespeare-översättaren och sedermera professor i moderna språk i Lund – komedin i en fullständig översättning på förlag med titeln *Demagogerna* (1834). I förordet förklarar Hagberg, liksom Thomander hade gjort tidigare, att han valt att inte återge ordagrant de ställen som “sårar våra begrepp om anständighet.”¹⁴ Dessutom är hans strävan att mer “återgifva den poetiska andan än det prosaiska ordaförståndet,” eftersom “ingen författare förlorar mer på en

13. Hagberg (1831–32). Övriga dissertationsöversättningar: Hagberg (1834), Lindgren (1834) och Göransson (1853). Liksom Hagberg (1831–32) är även dessa sannolikt gjorda av disputationens preses, d.v.s. Hagberg, Lindgren och Göransson. I fallet Lindgren är det sannolikt med tanke på att disputationen omfattar hela *Plutus* (mycket sällsynt i dissertationsöversättningar) och respondenten är en adelsyngling, vars informator Lindgren var och vars far han tackar i sin dedikation; i fallet Göransson med tanke på att det på titelbladet står att det som trycktes är första delen, med andra ord: första delen av en tilltänkt dissertationsserie, av vilken det inte blev något på grund av den reform av universitetsstatuterna som förbjöd att studenter disputerade på andras arbeten; jfr Akujärvi (2014b) 27–32.

14. Hagberg (1834) xiii.

ordagrann översättning än Aristophanes,” utan att han närmare förklarar vad som skulle gå förlorat.¹⁵ Av den anledningen varnar han också

hvar och en, som i denna översättning söker en så kallad »version« eller bekvämare ginväg förbi lexicon och grammatica, hvars studium bör vara undanjordt innan man börjar läsa Aristophanes.¹⁶

Med andra ord: en student ska inte förlita sig på att denna översättning kan vägleda honom genom den grekiska texten. Denna kommentar säger en del om hur den tidens ordagranna översättningar kunde tänkas användas och om vilka som förväntades läsa dem.¹⁷

Många av det sena 1800-talets översättare av grekiskt drama var läroverkslektorer vars diskussioner om översättningsprinciper och -metod i allmänhet begränsades till metriska frågor. Periodens Aristofanesöversättare undviker helt frågan om eventuell anständighetsproblematik. Detta gäller både Säve och Håhl, som ska diskuteras nedan, och Alarik Hallström, som gjorde en nyöversättning av *Nubes* (*Molnen* 1883) utan kännedom om Thomanders *Molnen* (1826), enligt vad han själv påstår i företalet;¹⁸ han förklarar vidare att han sedermera studerat Thomanders översättning och att han på ”åtskilliga ställen” ändrat sin version efter den Thomanderska.¹⁹ Hallström inskränkte, som sagt, sin diskussion om principer för översättningen till metriska frågor, men han polemiserar mot den då etablerade praktiken och hävdar att lagarna för svensk metrik ska hämtas från den svenska poetiska traditionen hellre än den antika grekiska eller

15. Hagberg (1834) xii. Hagberg följer den tyske översättaren Christoph Martin Wielands exempel då han översätter *Equites* med *Demagogerna*, och han förklarar att det är mer begripligt för läsaren (Hagberg (1834) xiii; *Die Ritter oder die Demagogen des Aristofanes*, se Kitzbichler (2014) 254).

16. Id. xii–xiii.

17. Om översättningar som hjälpredda för språkstudier, se Akujärvi (2010b och 2017b).

18. Hallström (1883) x; han förklarar att han tvekade att låta sin version gå till trycket men att han beslutade sig för att låta publicera den eftersom forskningen har fört tolkningen framåt.

19. Ibid.

latinska.²⁰ Hallströms *Molnen* är förmodligen den Aristofanesöversättning som fått störst spridning. Den återfinns exempelvis i flera olika klassikerantologier, t.ex. *Litteraturens klassiker* vars senaste utgåva trycktes 2015.²¹

Under sent 1800-tal hade antikt drama – både grekisk tragedi och romersk komedi – satts upp på scen i Sverige i begränsad omfattning.²² Detta fortsatte under 1900-talet, och på 1920- och 30-talen spelades även Aristofanes för första gången på svensk teater. *Aves* och *Lysistrate* översattes direkt för scen av Hjalmar Gullberg och Ivar Harrie (*Fåglarna* 1928 och *Lysistrate* 1932); om översättarna och om deras *Fåglarna*, se nedan. Efter Gullberg & Harrie är Tord Bäckström den hittills siste översättaren av Aristofanes till svenska. Han är också den flitigaste: sex komedier, tryckta parvis i klassikerserien Forumbiblioteket.²³ Överlag är Bäckströms översättningar textnära, utom i körpartierna som är fritt omdiktande, och spelbara tack vare en allmänt enklare och vardagligare stil.²⁴ Till exempel låg hans *Lysistrate* till grund för den starkt

20. Hallström (1883) viii–x. För en diskussion om den brytpunkt som Hallströms översättning innebar i den metrisk diskussionen som fördes i svenska översättningar av antikt, i synnerhet grekiskt, drama, se Akujärvi (2015a).

21. Utgiven av Breitholtz (1961); tidigare även i klassikersamlingarna utgivna av Schück (1902) och Böök, Hallström & Lamm (1927)

22. Se Harrie (1958) 132–39 för en redovisning av iscensättningar av antikt drama i Sverige fram till 1950-talet; 1800-talsuppsättningar av antikt drama kommer att studeras i min kommande monografi över det svenska antiköversättandets historia

23. *Kvinnornas sammansvärjning* och *Grodorna* (1957), *Getingarna* och *Freden* (1962), *Riddarna* och *Lysistrate* (1968); för en förteckning över Bäckströms övriga översättningar av antik litteratur, se Cullhed (s.a.).

24. Som även Cullhed (s.a.) noterar.

kritiserade TV-teateruppsättning som sändes i mars 1981 med Lena Nyman i huvudrollen.²⁵

Det är mer än femtio år sedan Bäckströms översättningar publicerades för första gången. Trots att inga nya översättningar från den grekiska källtexten har gjorts, märks ett fortsatt intresse för Aristofanes komedier i Sverige i bland annat de bearbetningar av befintliga översättningar och svenska översättningar av bearbetningar till andra språk som publicerats och satts upp efter 1960-talet; appendix 3 redovisar några. *Lysistrata* dominerar med åtminstone tre bearbetningar direkt för scenen,²⁶ olika typer av bear-

25. Den kan fortfarande ses på SVT, Öppet arkiv: <https://www.oppetarkiv.se/video/6592894/lysistrate>, senast öppnad 2020-01-17. Kritik bl.a. av Jahnsson (1981).

26. Jönsson (1986) översätter en norsk bearbetning (kanske den *Lysistrate* som sattes upp på Nationalteatret 1981 under Stavros Doufexis regi, om vilken, se Østmoe (2015) 68–71), Karlssons [1999] version spelades som sommarteater på kastellet i Karlshamn (enligt <https://www.teatersmedjan.se/forestallning/fru-lysistrate-och-hennes-karringar/>, senast öppnad 2020-01-17), Althoffs [1998] *Lysistrate* är starkt förkortad och spelades tillsammans med Euripides *Medea* på Underlandet på Kilen i Stockholm 1998 (uppgifter enligt recension av uppförandet av Zern (1998)).

betningar i bokform,²⁷ och som fond och intertext i Mai Zetterlings *Flickorna* (1968), en komplex film, genomsyrad av könsrollsfrågor, om ett teatersällskaps uppsättning av och turné med *Lysistrate* och om hur bitar av Aristofanes text har direkt relevans i skådespelarnas liv.²⁸

II *Aves* – *Foglarne, Fåglarne, Fåglarna*

Handlingen, i korthet: två äldre män, Peisetairos²⁹ och Euelpides som tröttnat på livet i Athen med plikter i domstol och politik, beslutar sig för att utvandra. De söker upp härfågeln/Tereus för att be om tips på ett ställe där de kan leva ett liv utan besvär. Inget förslag är bra. Då kommer Peisetairos på den fantastiska idén att istället organisera fåglarna till att grunda en stad – det berömda Νεφελοκοκκυγία (vv. 819) eller *Molnfoglaborg* (Säve (1869) 52), *Molnkukusborg* (Håhl (1892) 67), *Himlagökenborg* (Gullberg & Harrie (1928a) 64) – i luften mellan människorna på jorden och gudarna i Olympen. Genom att blockera kommersen mellan människor och gudar återtar fåglarna sin forna position som gudar och genom giftermål med *Basileia* blir Peisetairos kung. *Aves* är ovanlig både i att den innehåller få obsceniteter, inte utspelar sig i Athen och har få allusioner till politik, krig och dagsaktuella händelser i Athen kring år 414 f.Kr., även om sådana inte saknas. Handlingen är densamma i de tre översättningarna som presenteras nedan.

27. Den bearbetning Ax (1980) översätter är en illustrerad barnbok av både *Pax* och *Lysistrate*; Helleskog (1989) översätter den tyske serietecknaren Ralf Königs *Lysistrate*, en iscensättning av dramat i serieform; Werkmäster (2009) gör en illustrerad bearbetning för Lättläst-förlaget.

28. Mottagandet av filmen var starkt kritisk, se Larsson (2006) 92–93.

29. Denna karaktär heter Peithetairos i Säves och Gullberg & Harries översättningar; Peisthetairos i Håhls, som förklarar att han föredrar att behålla den stavning som traderats i handskrifterna trots att den utgåva både han och Säve använder (Kock (1864 resp. 1876)) har just Peithetairos, se Håhl (1892) 2. Jag följer Dunbar och föredrar Peisetairos eftersom namnet passar karaktären väl och tycks stödjas av förvrängningen i den tribaliska gudens uttal *va*, Βαισατρειν (v. 1615), se Dunbar (1995) 128–29, 724–25 *ad locc.*

Hjalmar Säve – *Foglarne* 1869

Hjalmar Säve (1839–70) studerade i Uppsala, där han blev filosofie magister 1863. 1864 utsågs han till lektor i grekiska och latin vid högre elementarläroverket i Gävle; 1867 flyttade han till Helsingborg. 1870 utsågs han till rektor vid högre elementarläroverket i Karlskrona, men dog innan han tillträdde. Han utarbetade åtskilliga läroböcker i både grekiska och latin och höll på med ett svensk-latinskt lexikon som han inte hann fullborda.³⁰ Hans *Foglarne* är hans enda kända översättning; den trycktes i Helsingborg 1869 men hade färdigställts åtminstone ett år tidigare då den enligt titelsidan belönades av Svenska Akademien med dess andra pris 1868.³¹

Säve menar att *Aves* är Aristofanes “snillrikaste och i hvarje afseende utmärktaste” komedi.³² En sammanfattning av komedins handling i inledningen samt upplysande noter till texten tjänar till att hjälpa den “med den grekiska forntiden mera obekante läsaren” att uppskatta verket.³³ En läsare som verkligen är “obekant” behöver dessa förklaringar för att ta till sig denna mycket trogna översättningen: allusioner till samtida händelser bevaras – de måste förklaras – och ordspråksmässiga vändningar översätts från grekiska till svenska men bevaras i övrigt oändrade – översättaren förklarar för läsaren vad som menas, men eventuella går skämt till spillo. Ett exempel är behandlingen av ἐς κόρακας till *korparna*, ett skälls-/glåpord som används för att be någon att flyga och fara:

Εὐ. οὐ δεινὸν οὖν δῆτ' ἐστὶν ἡμᾶς δεομένους
ἐς κόρακας ἐλθεῖν καὶ παρεσκευασμένους
ἔπειτα μὴ 'ξευρεῖν δύνασθαι τὴν ὁδόν; (vv. 27–9)

30. Biografiska uppgifter enligt Greete & Centerwall (1919).

31. På 1860- och 70-talen belönades ofta översättningar av grekiska tragedier samt av annan antik litteratur i Svenska Akademiens litterära tävlingar; vid denna tid var översättarna ofta verksamma vid läroverk eller studenter; se von Platen (1986) 35–43 samt 169–79 med förteckningen över pristagarna.

32. Säve (1869) vii.

33. Ibid.

Euelpides (till åskådarna)

Säg, är det icke hårdt, att vi, som **till korparne**
ha ställt vår vandring och dertill väl oss förberedt,
nu blifvit bragte ur stånd att finna vägen dit!

V. 27 Draga till korparne, ordspråk motsvarande vårt "draga för hin i våld" o. dyl. (Säve (1869) 3)

Noten till vers 27 förklarar det grekiska talesättet; skämtet får läsaren själv rekonstruera utifrån informationen som ges.

Säves översättning är typisk för sin tid: ordagrann och noggrann med att reproducera den grekiska förlagans metriska mönster. I den mån som Säve alls diskuterar sina översättningsprinciper i inledningen, är det metern han behandlar samt de prosodiska principerna som ligger till grund för hans konstruktion av den svenska metern, det vill säga, vilka regler han uppställt för betonade och obetonade stavelser i de fall då uttalet i svenskan är vacklande (framförallt i en- och tvåstaviga ord).³⁴ Han säger inget om de överväganden och ställningstaganden han måst göra under översättningsarbetet med anledning av de Aristofaniska obsceniteterna och skatologin.

Fokus på meter och prosodik är typiskt för tiden, vilket också märks i samtida tragediöversättningar och recensioner av dem.³⁵ I recensionen av Säves *Foglarne* gjord av Magnus Dalsjö, lektor i Kristianstad och blivande Platon-översättare, ligger fokus huvudsakligen på Säves behandling av metern.³⁶ Vad gäller andra aspekter av översätt-

34. Id. vii–ix. I noterna kommenterar Säve metern. I en inledande not till de 208 första verserna (sid. 1) förklarar han hur den jambiska trimetern byggs upp, när jamberna kan ersättas med spondéer eller anapester samt var cesuren faller. Varje gång metern ändras i det följande, infogar han en not och förklarar hur den metern fungerar: för verserna 209–222 (sid. 15) förklaras den anapestiska dimetern; för verserna 227–262 (sid. 16–17) ges den metriska analysen till detta lyriska parti etc.

35. Se Akujärvi (2015a).

36. Dalsjö (1869). Till exempel listar Dalsjö verser där han menar att Säve misslyckats med den metriska gestaltningen. Även om Säves versbyggnad enligt Dalsjö lider av "ett och annat fel," är den ändå "i jembförelse med vår äldre verskonst och i jembförelse med andra dylika öfversättningar ... ett verkligt steg framåt" (sid. 261), och hans sammanfattande bedömning är att bristerna är "hvarken särdeles många eller svåra" (sid. 269).

ningen, dess språk och återgivande av innehåll, förklarar Dalsjö att han finner att förlagan är igenkännlig och att även på svenska har Aristofanes en ton som Dalsjö beskriver som "lätt och lekande, snart sagt oskyldigt skämtande, men alltid ytterst smakfullt."³⁷

Johan Fredrik Håhl – *Fåglarne* 1892

Johan Fredrik Håhl (1835–1918) var nästan jämgammal med Säve. Liksom Säve studerade han i Uppsala, där han blev filosofie magister 1860; han studerade teologi, prästvigdes 1867 och fick teologie doktorsvärdigheten 1893. Han gjorde karriär i svenska kyrkan och slutade som pastor primarius (kyrkoherde) vid Storkyrkan i Stockholm.³⁸ Håhls två Aristofanesöversättningar – *Fåglarne* (1892) och *Riddarne* (1898) – är veterligen hans enda översättningar; i övrigt består hans publicerade skrifter av predikningar och annat som kan knytas till hans prästliga ämbete.

Som översättare tillämpade Håhl samma principer som Säve. Också hans översättning är ordnära och reproducerar den grekiska förlagens metriska mönster omsorgsfullt. Enligt Håhl är översättningen helt opåverkad av Säves arbete; han bedyrar att fick kännedom om sin föregångare först efter att han färdigställt den egna översättningen.³⁹ Trots upptäckten av den tidigare översättning, beslutade Håhl att låta trycka sin, eftersom han använt en annan textutgåva, förklarar han. I själva verket använder de olika upplagor av samma kommenterade utgåva av Theodor Kock – Säve den första och Håhl den andra upplagan.⁴⁰ Håhl menar att skillnaderna i framförallt den metriska analysen är tillräckliga för att rättfärdiga tryckningen av hans nyöversättning – ännu ett indicium på hur central metern var för översättarna. Dock föreligger inga uppenbara skillnader mellan editionerna, och att döma av den metriska analysen i avdelningen "Angabe der Metra" i slutet av editionerna finns inga skillnader mellan de upplagor som Säve respektive Håhl använt.⁴¹ Håhl överlåter åt sakkunniga att "efter jämförelse

37. Ibid.

38. Biografiska uppgifter enligt Hellström (1951) 458.

39. Håhl (1892) v.

40. Kock (1864 resp. 1876).

41. Kock (1864 och 1876) 248–54.

emellan de båda af hvarandra fullkomligt oberoende öfversättningarna bedöma deras olika värde.”⁴²

Det föreligger således stora likheter mellan Säves har Håhls översättningar. Båda har som sagt ett starkt fokus på meter; i inledningen är exempelvis prosodi det enda som Håhl diskuterar i fråga om översättningsprinciper.⁴³ Också han har en metrisk kommentar, men den är kortfattad och schematisk och förutsätter förhandskunskaper från läsarens sida.⁴⁴ Även Håhl har förklaringar till översättningen, för att fylla i läsarens kunskapsluckor. Inte heller Håhl nämner något om eventuella översättningsproblem med andledning av oanständiga inslag i texten. Men trots likheterna i metod och principer är deras översättningar mycket olika varandra på grund av det stora antalet enskilda skiljaktiga språkliga val. Detta kan till exempel ses i det ovan citerade avsnittet med skämtet om att inte lyckas hitta vägen *ἐς κόρακας*:

Εὐ. οὐ δεινὸν οὖν δῆτ' ἐστὶν ἡμᾶς δεομένους
ἐς κόρακας ἐλθεῖν καὶ παρεσκευασμένους
ἔπειτα μὴ 'ξευρεῖν δύνασθαι τὴν ὁδόν; (vv. 27–9)

Euelpides

Är det ej rent befängt, att vi, som hafva lust
Till korpar draga hän¹⁾ och rustat oss därtill,
Likväl i stånd ej äro hitta vägen dit?

¹⁾ När man tilltalar någon med uppmaning att draga till korparne, menar E., så är man ingenting mindre än villig därtill. Vi åter, som önska det på fullt allvar, kunna ej hitta vägen dit. (Håhl (1892) 5)

Trots många avvikelser i enskilda ordval och fraser, liknar Säves och Håhls översättningar varandra i att båda återger talesättet ordagrant och kommenterar det. Medan Säves not förklarar hur ordspråket ska förstås och låter läsaren själv räkna ut skämtet,

42. Håhl (1892) v.

43. Ibid.

44. Se de metriska noterna i t.ex. Håhl (1892) 3, 21, 22–25.

förklarar Håhls not (förövrigt en direkt översättning ur Kocks kommentar)⁴⁵ hur skämtet fungerar, men inte hur läsaren ska förstå ordspråket.

Håhls *Fåglarne* verkar inte ha uppmärksammats i samtida press, utöver enstaka notiser i dagspressen om att den utkommit och finns till försäljning.⁴⁶

Hjalmar Gullberg & Ivar Harrie – *Fåglarna* 1928

Hjalmar Gullberg (1898–1961) och Ivar Harrie (1899–1973) var nästan jämgamla skåningar som hade studerat samtidigt vid Lunds universitet. Båda var verksamma vid studenttidningen *Lundagård*, båda avslutade sina studier med licentatexamen, och de blev med tiden framgångsrika som skribenter, journalister, författare, poeter och radiomän.⁴⁷ Eftersom deras två Aristofanes-översättningar – *Fåglarna* (1928) och *Lysistrate* (1932) – är tidiga verk i deras författarvärv, är det inte nödvändigt att här uppehålla sig vid deras omfattande verklista, men det bör nämnas att de fortsatte som översättare både från de antika språken och från moderna språk.⁴⁸

Gullberg & Harries *Fåglarna* är resultatet av ett samarbete; de beskriver ansvarsfördelningen i efterskriften: “Översättningen är frukten av ett intimt samarbete. För dess principer såväl som dess detaljer ansvara vi en för båda och båda för en såsom för egen skuld.”⁴⁹ När de på våren 1928 hade fått en beställning på en översättning av *Aves* från Olof Molander på Dramaten, avslutade de arbetet “i rekordtempo,”⁵⁰ men de hade arbetat med texten redan tidigare. 1927 trycktes ett första smakprov i tidskriften *Ord och Bild*; det avsnittet hade de översatt redan sommaren 1925.⁵¹ *Aves* hade dessutom

45. Kock (1876) 30 *ad v.* 28.

46. T.ex. notis i *Stockholms dagblad*, extranummer 1892-09-25.

47. Biografiska uppgifter om Gullberg enligt Fehrman (1967–69), om Harrie enligt Holt (2008) 25.

48. Om Gullberg som översättare, se Bodin (s.a.); om Harrie som översättare, se Berggren & Holt (s.a.), båda med förteckningar av deras respektive översättningar.

49. Gullberg & Harrie (1928a) 127.

50. Harrie (1955) 16; också deras *Lysistrate*översättning hade beställts av Dramaten, även om den hann ha urpremiär i Lund på studentteatern, se id. 20–1.

51. Gullberg & Harrie (1927); se också Gullberg & Harrie (1928a) 127 och Harrie (1955) 16.

varit ämne för Harries licentiatavhandling i grekiska, så Harrie kunde texten väl.⁵² 1928 publicerades alltså den fullständiga översättning i bokform och komedin hade premiär 20 oktober det året på Konserthusteatern i Stockholm, i regi av Olof Molander, med musik av Armas Järnfeldt, dans koreograferad av Axel Witzansky, samt dekor och kostymer efter skisser av Isaac Grünewald, enligt programmet till föreställningen. Denna uppsättning innebar svensk teaterpremiär för Aristofanes i Sverige, som Claes Lindskog, professor i grekiska språket och litteraturen i Lund, framhåller i programbladet.⁵³ Enligt Harries själv kom inspirationen till att ens sätta upp Aristofanes på scen från en uppsättning på L'Atelier i Paris i regi av Charles Dullin.⁵⁴

Gullberg & Harries översättning skiljer sig radikalt från de två föregående till sättet på vilket de eftersträvar att göra verket tillgängligt för mottagaren: inte som en historisk artefakt som kan förstås med hjälp av förklarande noter, utan en litterär text som kan uppskattas av både läsare och åskådare. Deras översättningsstrategi är sannolikt inspirerad av Dullins ovan omtalade Parisuppsättning, kanske även Zimmers adaption till franska.⁵⁵ Gullberg & Harries utsagor om översättningsprinciper är spridda mellan inledningsorden i *Ord och bild*, efterskriften till *Fåglarna* och teaterprogrammet; den första och sista av dessa är undertecknade av Harrie ensam, men antas formulera stånd-

52. Holt (2008) 25; titeln på avhandlingen okänd; manuskriptet tycks vara förlorat.

53. Lindskog (1928) 3.

54. Harrie (1958) 116; föreställningens år 1926 enligt Harrie, enligt data om föreställningen, samlad i *Bibliothèque nationale de France* https://data.bnf.fr/fr/41399114/les_ois-eaux_spectacle_1928/ (senast öppnad 2020-01-17), tycks premiären ägt rum i januari 1928. Bernhard Zimmers "adaption libre en trois actes," som användes för föreställningen, trycktes 1928, och var bekant för Gullberg & Harrie vid tiden för färdigställandet av *Fåglarna*, se Harrie (1928) 12.

55. Den texten har inte varit tillgänglig för denna undersökning. Om Dullins generella preferens för adaption som är trogen den antika komedins "anda", se Bastin-Hammou (2007) med anledning av Dullins uppsättning av Aristofanes *Pax*, hans andra Aristofanesuppsättning.

punkter som båda översättarna står för.⁵⁶ Genomgående talar de om både översättningens omedelbara tillgänglighet för läsaren och trohet till källtexten. I efterordet till *Fåglarna* förklarar de att deras avsikt inte är att presentera “ett litteraturhistoriskt curiosum” utan att levande teaterstycke.⁵⁷ En översättning som “mekaniskt överflyttar den grekiska texten till svenska ord för ord och vers för vers,” menar de misslyckas både på scen och som läsdrama eftersom en sådan kräver en omfattande kommentar.⁵⁸ Detta är ett avståndstagande från det slags översättning som Säve och Håhl och de flesta 1800-talsöversättare ägnade sig åt. De förtydligar att en översättning som kopierar förlagans versmått till svenska resulterar i kakofoni, och den är innehållsligt oläslig om kommentarer krävs för att förklara allusioner vilka i slutändan framkallar endast “det isigaste »litteraturhistoriska skratt» hos en icke-filolog” om de alls lyckas förklara ett skämt.⁵⁹ Skillnaderna framkommer tydligt i det ovan behandlade skämtet om att inte lyckas hitta vägen *ἐς κόρακας*. Här översätter Gullberg & Harrie:

Εὐ. οὐ δεινὸν οὖν δῆτ' ἐστὶν ἡμᾶς δεομένους
ἐς κόρακας ἐλθεῖν καὶ παρεσκευασμένους
 ἔπειτα μὴ ἔξευρεῖν δύνασθαι τὴν ὁδόν; (vv. 27–9)

Förbannat också — när man *önskar* dra
 åt **fåglarna** med allt sitt pick och pack,
 så kan man inte hitta vägen dit! (Gullberg & Harrie (1928a) 9; kursiv i originalet)⁶⁰

56. Harrie (1927); Harrie (1928).

57. Gullberg & Harrie (1928a) 127.

58. Harrie (1928) 12.

59. Harrie (1927) 156.

60. Översättningen är identisk i Gullberg & Harrie (1927) 157, det enda som skiljer är punkt för avslutande utropstecken. I den starkt förkortade bearbetningen för radio inleds komedin: “P: Var i all världen är vi nu nånstans? | E: Det går åt skogen. P: Dit kan du gå själv! | E: Förbannat också — när man *önskar* dra | åt fåglarna med allt sitt pick och pack, | så kan man inte hitta vägen dit!” Gullberg & Harrie (1936) 5 (emfas i originalet).

Genom att välja det mindre specifika "fåglarna" i stället för det exakta "korparna," skapar Gullberg & Harrie ett skämt som både bygger på samma element som Aristofanes, nämligen att ett kraftuttrycks faktiska innebörd konkretiseras, och fungerar på svenska utan kommentar.

Den trohet som Gullberg & Harrie menar är en tolkares plikt, innebär att "arbeta i Aristofanes' anda."⁶¹ Eftersom Aristofanes skapade för scenen är det överordnade kravet därför enligt Gullberg & Harrie att skapa en spelbar översättning med samma element som i förlagan: en svensk vers som försöker "fånga ... de aristophaniska rytmernas okynnige grace och mjuka melodi," en bearbetning av texten som bibehåller förlagans samtliga delar (inklusive körsång och parabos), ett bruk av samma stilmedel som Aristofanes använde (skrattretande situationer, löjliga infall, överraskande vändningar, tokroliga vitsar, brott mot den dramatiska illusionen, bitande kvicket, växling mellan oskyldiga lustigheter, fräcka cynismer och och de grövsta obsceniteter)⁶² utöver litterära allusioner och allusioner till dagsaktuella händelser. Det har varit Gullberg & Harries "strävan att ta vara på alla originalets infall och poänger och kläda dem i en för nutids-svenskar omedelbart begriplig och tilltalande form." Men de menar att på två punkter har de varit tvungna att lämna på sin trohetssträvan: utfall och kritik mot namngivna politiker och författare avstår de från, samt "stiltrogen regi" vilken bara hade gett regissör och skådespelare svårigheter och vilken hade uppfattats av publiken som "anstötligt barbarisk ... och ... grotesk i sina hejdlösa clownerier — f. ö. skulle polisen sett sig nödsakad att redan i början avbryta föreställningen såsom sedlighetssårande." Översättarna har alltså tvingat Aristofanes att "dämpa sin ton och förfina sina manerer" innan de låtit honom framträda på svensk scen. Censuren gäller bland annat oanständiga inslag i Aristofanes kroppsliga språk.

Teateruppsättningen av *Fåglarna* uppmärksammades stort i Stockholmspressen både före och efter premiären. Läsarens fantasi eggades med reproduktioner av kostymskisser,⁶³ och de utförliga och överlag positiva recensionerna illustrerades med

61. Följande paragraf sammanfattar och citerar från Harrie (1928) 12.

62. Lista från Lindskog (1928) 5.

63. T.ex. Anonym (1928). Om mottagandet, se också Svenbro (2011).

fotografier av några av de mer slående karaktärerna.⁶⁴ Det var flykt och fart i föreställningen, säger en recensent; åskådaren bländades av Isaac Grünewalds färgrika dekorationer och dräkter, och av “de unga sköna damernas venuskroppar och plastiska danser,” till Armas Järnefelts originella musik.⁶⁵ Föreställningen gick hem: “Eventuella farhågor för att lördagens föreställning av Aristophanes *Fåglarna* ... skulle vara svårbegriplig för den, som var obevandrad i klassisk kulturhistoria, och för tråkig för Stockholmspubliken ... visade sig fullkomligt obefogade,” inleder en annan.⁶⁶

Vad gäller själva översättningen menar recensenterna i både *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* att Gullberg & Harrie har gjort vad som krävs för att göra en Aristofanisk komedi spelbar i samtidens Sverige. En filologiskt och arkeologiskt exakt scensättning av attisk tragedi fungerar, men om någon vågade detsamma med en komedi skulle den te sig som en “monstruös blandning av obegriplighet och anstötlighet,” som en recensent uttrycker det; vad som krävs är att dikta om, “att gjuta nytt vin i de gamla läglarna, att följa komposition och idé men samtidigt aktualisera och ge skämtet mer eller mindre kännbar adress.”⁶⁷ De har lyckats skapa en “kemiskt dammfri förening” mellan klassisk filologi och poesi,⁶⁸ bedömer den ene recensenten, medan de andre säger:

Den som kippat efter andan under läsningen av den gamla Säveska översättningen från sextioalet får onekligen luft i lungorna när han tar till Gullbergs och Harries opus.⁶⁹

64. Recensenterna luftade även viss kritik mot enskildheter, som musiken (P.-B. (1928)), valet att låta klä ut huvudrollerna till Charlie Chaplin och en clown (N. S—g. (1928)), eller föreställningens “buller och grannlåt” som dränker “den klara och sunda linjen, som heter Hellas,” (A. Ö. (1928)). Se också *Den inbitne* (1928) som är kritisk mot både översättning, uppsättning och det uppskattande mottagandet; några dagar senare trycks ett genmäle av Gullberg & Harrie (1928b) i samma tidning.

65. Escamillo (1928).

66. N. S—g. (1928).

67. A. Ö. (1928).

68. Ibid.

69. Bergman (1928).

Gullberg & Harrie fortsatte att hålla liv i *Fåglarna*. De turnerade med något slag föreläsning- eller uppläsningsturné med en föreställning som varade halvannan timme och bestod av en orienterande föreläsning av Harrie, följt av uppläsning av brottstycken ur översättningen.⁷⁰ En annons inför deras uppträdande för Trelleborgs föreläsning-förening upplyser om att paret uppträtt på ett flertal ställen runtom i landet, bland annat inför ett fullsatt auditorium på Göteborgs högskola.⁷¹ Enligt uppgift om föreläsningen/uppläsningen i Trelleborg, var den “en verklig konstnjutning” trots dålig akustik i lokalen.⁷² Efter att Hjalmar Gullberg blivit teaterchef för Radioteatern, sände Sveriges Radio en omarbetad och starkt förkortad version av *Fåglarna* år 1936.⁷³ Texten trycktes i serien Radiotjänsts teaterbibliotek samma år. Den oförkortade översättningen trycktes om i en samlad volym med *Lysistrate* år 1954.

III Obsceniteter och skatologi

Som redan omnämnts, innehåller *Fåglarna* osedvanligt lite obsceniteter för att vara en komedi av Aristofanes. Med hjälp av Hendersons studie *The Maculate Muse*, har jag identifierat knappt 20 obscena passager.⁷⁴ Dessa är direkt eller öppet obscena,⁷⁵ där det används termer som utan omsvep, omskrivningar eller distansering benämner könsorgan och exkrement och handlingar som rör dem, t.ex. *πέος, βινέω, πρωκτός*,

70. Jfr beskrivningen i *Trelleborgs-Tidningen* av —m. (1930).

71. Anonym notis i *Trelleborgs-Tidningen* 1930-01-20. Om turnerandet, se också Svenbro (2011).

72. —m. (1930).

73. Detsamma gjordes med deras *Lysistrate*, som också hade varit ett beställningsarbete utfört åt Dramaten; *Lysistrate* sattes upp på dramaten 1934 men hade urpremiär 1933 på Lunds studentteater, se Harrie (1955) 20–1. Redan i augusti 1927 hade en iscensättning av Hallströms *Molnen* sänts över radio enligt notiser i dagspress, bland annat i *Dagens Nyheter* 1927-08-14, 1927-08-27.

74. Henderson (1975) 82–86.

75. Benämns “primary obscenities” av Henderson (1975) 35–41.

πέρδομαι; eller indirekt eller metaforiskt obscena,⁷⁶ där det används ord som i sammanhanget och av iscensättningen säkert var otvetydigt obscena när komedin spelades år 414 f.Kr., men som rent språkligt inte är absolut obscena och därför lätt kan skylas i en översättning.

Implicit obscenitet

För en översättare som vill städa texten, rensa bort obsceniteter, är tvetydiga ord tack samma; det är lätt att inte låtsas om tvetydigheten, och översätta orden entydigt. Följande är ett exempel där passagens obscenitet ligger i tolkningen av tvetydiga ord. När fåglarna tar gudarnas plats, ska också människornas offerseder ändras; de tvetydiga orden är märkta med fetstil:

ἦν Ἀφροδίτη θύη, κριθὰς⁷⁷ ὄρνιθι φαληρίδι θύειν

...

κἂν Διὶ θύη βασιλεῖ κριόν, βασιλεύς ἐστ' ὄρχίλος ὄρνις,

ὧ̂ προτέρω δέι τοῦ Διὸς αὐτοῦ σέρφον ἐνόρχην σφαγιάζειν (vv. 565, 568–69)

Om det ska offras till Afrodite, ska man offra κριθαί “korn” till fågeln φαληρίς “sothöna.” κριθή är en av många jordbrukstermer som används metaforiskt för det manliga könet; det ordvalet förstärker den tvetydighet som ligger i fågelnamnet φαληρίς på grund av dess vaga ljudlighet med φαλλός via φαλῆς (φαληρίδι ~ φαλῆτι ~ φαλλῶ).⁷⁸ I det reformerade offret till Afrodite återfinns alltså två ord som anspelar det manliga könet. Om en bagge ska offras till Zeus Basileus, ska man först slakta en oskadd, okastrerad (ἐνόρχης) mygga till kungen bland fåglar, som kallas ὄρχίλος “kungsfågel.” Det ligger komik i tanken att kontrollera att en mygga har testiklarna i behåll, samt att slakta den genom att skära upp dess hals (σφαγιάζειν) snarare än att döda den genom att smälla

76. Benämns “metaphorical (figurative and comparative) expressions” av Henderson (1975) 41–54.

77. πυρούς i den traderade texten; eftersom πυρούς återkommer i följande offer i v. 566 har Dunbar (1995) antagit κριθάς, vilket är en rimlig emendation föreslagen av Brunck; Kock (1864 och 1876) trycker γύρους föreslaget av Meinecke.

78. Henderson (1975) 112–13; 119–20; se också Dunbar (1995) 379 *ad loc.*

till den. I det reformerade offret till Zeus Basileus återfinns alltså två ord som för tankarna till ὄρχις “testikel”: adjektivet ἐνόρχης som används för att beskriva okastre-rade offerdjur av hankön samt fågelnamnet ὀρχίλος.⁷⁹ Ingetdera ordet är obscena i sig; det paraonomastiska skämtet ὀρχίλος ~ ὄρχις ligger dessutom ungefär i nivå med att skratta åt ljudligheten bajskorv ~ majskorv (de glutenfria snacksen), som småbarn ibland kan göra.

På grekiska är de potentiella obsceniteterna uppenbara, men de är också implicita tack vare det faktum att de ligger i allusioner och ljudlikheter. Därför måste de inte översättas som obsceniteter eller ens antydda sådana, för att vara korrekt översatta. Våra översättares lösningar:

Så, om Aphrodite man rökverk ger, må frön ock offras åt **sparfven** ...

Skall åter en bock nedslagtas åt Zeus, så är piparn bland foglarne konung,

och åt honom då bör långt förr än åt Zeus **oskadade** myggor man offra.

V. 565f. Peithetairos följer vid denna sammanställning af foglar med gudar icke folktron, utan rationellare grundsatser. ... Aphrodite och Zeus [får] foglar, hvilkas grekiska namn innebära en anspelning på de egenskaper, som utmärkte dessa. (Säve (1869) 37)

Om ett offer man ger Aphrodite, man bringe ett offer åt **sparfven** af korngryn. ...

Och om kunglige Zevs man offrar en bock — kungsfågeln är också en konung, —

Åt honom man därför, förr än åt Zevs, må slagta **ostympade** myggan. 4)

⁴⁾ Ordleken emellan fågelnamnet och myggans epithet har ej kunnat återgifvas på svenska. (Håhl (1892) 49)

... åt **Nattskärran** sår man den **vildhavre** ut, som ägnades förr Aphrodite ...

Kring Zeus stod det jämt en odör av bock: nu tar en Kungsfågel spiran.

Han är nöjd att bli bjuden ett **praktexemplar ur bikupans drönarehare**m. (Gullberg & Harrie (1928a) 48)

Både Säve och Håhl ersätter sothöna med sparv, en fågel som förknippas med Afrodite, och skapar därigenom ett band mellan fågel och gudinna.⁸⁰ I det andra offret har antydningarna om testiklar försvunnit; bagge (handjuret av släktet *ovis*) har blivit bock

79. Henderson (1975) 125; se också Dunbar (1995) 383–84 *ad locc*.

80. Observera att varken Säve eller Håhl översätter γύρως i Kock (1864 och 1876).

(handjuret av släktet *capra*), ett närbesläktat djur som är starkare förknippat med kättja/lusta (jfr. sammansättningen "horbock"); mygget som ska offras beskrivs som "oskadd" (Säve) eller "ostympad" (Håhl); ostympad är mer suggestivt än oskadd eftersom stympta innebär ett avsiktligt avskärande av kroppsdelar. I en not säger Säve att fåglarnas grekiska namn anspelar på egenskaper som utmärker Afrodite respektive Zeus utan närmare förklaring; Håhl förklarar att textens ordlek mellan fågelnamn och epitet inte kan återges på svenska, utan att klargöra om orsaken är innehållslig eller brist på ekvivalent ordlek.

Gullberg och Harrie ersätter Afrodite med "nattskärran" – en fågel som rimligen valts för att namnet antyder nattliga aktiviteter – och det nya offret är att "så sin vildhavre," d.v.s. att hänge sig åt erotiskt vidlyftigt leverne.⁸¹ Också de ersätter bagge med bock, och lägger till "odör" vilket förstärker djurets snuskiga karaktär. Offret till Zeus ersättare är "praktexemplar ur bikupans drönareharem." Också de eliderar antydning om testiklar, men "praktexemplar" med "drönareharem" antyder att offret, en insekt men inte en mygga utan ett manligt bi ("drönare"), ska vara ett välhängt specimen ("praktexemplar") från ett lättjefullt och vällustigt sammanhang ("harem"), vilket skapar en minst lika inkongruent och suggestiv bild som förlagans slakt av okastrerad mygga.

Explicit obscenitet

Liknande tillvägagångssätt i behandlingen av det kroppsliga kan observeras i följande exempel, som får illustrera hur explicit obscenitet hanteras i översättningarna. Detta kommer från samma avsnitt där Peisethairos beskriver hur fåglarna ska etablera sin dominans över gudarna. Han råder dem att förklara heligt krig och förbjuda gudars genomfart genom fåglarnas territorium med erektioner för att ägna sig åt hor med dödliga kvinnor; om de inte lyder ska deras penis förseglas så att de inte kan fortsätta att våldta. De aktuella orden markeras igen i fetstil:

... καὶ τοῖσι θεοῖσιν ἀπειπεῖν
διὰ τῆς χώρας τῆς ὑμετέρας ἐστυκόσι μὴ διαφοιτᾶν,

81. SAOB s.v. "så, v." 1 e, om frasen "så sin vildhavre": "om (ung) man: hänge sig åt erotiskt vidlyftigt l. tygellöst leverne, äv. med inbegrepp av allmänt utsvävande l. slösaktigt beteende."

ὡσπερ πρότερον μοιχεύουσιν τὰς Ἀλκμήνας κατέβαινον
καὶ τὰς Ἀλόπας καὶ τὰς Σεμέλας· ἤνπερ δ' ἐπίωσ', ἐπιβάλλειν
σφραγίδ' αὐτοῖς ἐπὶ τὴν ψωλήν, ἵνα μὴ βινῶσ' ἔτ' ἐκείνας. (vv. 556–60)

I detta avsnitt används en rad vulgära och grovt obscena termer som underminerar den gudomliga glansen och effektivt smolkar ner allt eventuellt skimmer kring de liderliga gudarnas så kallade affärer med dödliga kvinnor. Här finns två ord för könsorganet och två verb för vad de gör med det. Könet, eller gudarnas tillstånd beskrivs med perfekt participet ἐστυκώς; στύω var ett standardverb, men ett oanständigt sådant, för att säga “få eller ha erektion,” vanligtvis med konnotation av aggression eller hor. ψωλή betecknar penis redo för samlag, med tillbakadragen förhud; detta är ett fullkomligt vulgärt ord. μοιχεύω är ett tämligen prosaiskt verb för att säga “begå hor” i bemärkelsen att ha sex med en annan mans kvinna; medan βινέω är ett standardverb i komedi för att säga “knulla,” men med konnotation av tvång eller våld när ett direkt objekt är utsatt – som här: gudarna “förförde” kvinnorna.⁸² Våra översättare:

... och förbjuden de öfrige gudar,
att de taga sig väg midt genom ert land, hvar gång som de **eldas af kärlek**,
som de fordom ibland nedstego förbi oss, på väg till den sköna Alkmene,
och till Alope, eller till Semeles **sköt!** Infinner sig sedan en gud här,
då sätten ett lås på hans **sinliga drift**, att han mer ej kvinnorna **kränker**.

V. 558 o. följ. *Alkmene* födde med Zeus Herakles, *Semele* med densamme Bakchos, *Alope* med Poseidon Hippothoon. (Säve (1869) 37)

... och förvägre de samtliga gudar
Att igenom ert land sig taga en väg, när de **älskogslystna** så önska,
Som när fordomdags de begåfvo sig ned för att ta' en Alkmene i **famnen**,
Och en Alope, dertill en Semele ock, men komma de dock, så **försegle**
Man deras **begär** 2) med en plomb, att de mista sin lust att dem mer **kurtisera** ...

2) Ordet i texten är anstötligt. (Håhl (1892) 49)

... och vägra Olympens
libertiner passage till jorden, var gång de drivas av **pålen i köttet**

82. Henderson (1975) 112, 110, 151–52, se också Dunbar (1995) 377–78.

att spendera ett guldregn på Danaes säng och spela svan åt en Leda.
Svävar ändå en gud genom rymden **på vift**, må han effektivt **steriliseras**,
så att han **inte drar olycka över nån snäll familjeflicka på jorden!** (Gullberg & Harrie
(1928a) 47)

Att samtliga översättare tonar ner Aristofanes grovt kroppsliga språk i detta avsnitt är inte förvånande, men det är intressant att undersöka skillnaderna i tillvägagångssättet. I alla översättningar är det uppenbart att det är begär som driver gudarna: Håhls “älskogslystna” gudar är mer liderliga än Säves som “eldas af kärlek”, eftersom den förre väljer en term som rör den kroppsliga sidan av attraktion; Gullberg & Harrie förstärker och gör dem till “libertiner” som drivs “av pålen i köttet.” Detta är ett målände kroppsligt uttryck som går tillbaka till 1541 års svenska bibelöversättning, där, under inflytande av den tyska bibelöversättningen, frasen “wardt migh giffuen en påle j kötet” översätter ganska ordagrant grekiskans ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί (2Kor 12:7), vilket synes åsyfta en inre plåga som ansätter den som förhäver sig.⁸³ Enligt *Svenska Akademiens ordbok* betecknar “påle i köttet” en ihållande plåga, förr med bibetydelse av att plågan förhindrar självförhävelse, såsom i ovan citerade bibelställe som är det äldsta belägget för frasen, men frasen används i synnerhet om en svaghet som medför frestelse och om sinnlig lusta. Det är i den senare bemärkelsen som frasen används av Gullberg & Harrie; för en modern läsare väcker dessutom “påle” associationer till “stake,” men det är osäkert huruvida denna förlängda association till manslemmen var aktuell då Gullberg & Harrie gjorde översättningen.⁸⁴

Säve och Håhl behåller Aristofanes lista med tre kvinnor till vars “famn” eller “sköt” gudarna tar sig. I en not förtydligar Säve att kvinnorna födde barn som resultat av gudarnas besök; även om det inte sägs rakt ut, råder alltså ingen tvekan om vad som hände i mötet. Gullberg & Harrie reducerar listan till två namn, och de byter dessutom ut Aristofanes Alkmene, Alope och Semele mot Danae och Leda, förmodligen på grund av att Zeus guldregn hos Danae och förvandling till svan hos Leda både ger mer slående poesi och bygger på myter som är bättre kända för den svenska publiken.

83. Se SAOB s.v. “påle” 1 a’, om frasen “(en) påle i köttet (äv. i ngns kött);” frasen översätts “har jag fått en tagg som sticker mig” i Bibel 2000.

84. Se SAOB s.v. “stake” 4 där det äldsta beläggen för denna betydelse är från 1960-talet.

Det könsorgan som vid överträdelse av förbudet ska förseglas omnämns med omskrivningar av Säve och Håhl: "sinlig drift" och "begär." Håhl lägger till en not där han förklarar att Aristofanes ordval är anstötligt, vilket upplyser läsaren, med eller utan tillgång till förlagan, om att Aristofanes i original är snuskigare än vad Aristofanes i översättning verkar vara. Gullberg & Harrie avviker igen ganska mycket. "På vift" antyder att gudarna är ute på amorösa eskapader; i beskrivningen av straffet nämns inte könsorganet vid namn men det är värt att notera att sterilisering inte förhindrar gudarnas eskapader, bara de (oönskade) graviditeterna som följer av dem. Det är också värt att notera att medan följderna av förseglingen av gudarnas stå kuk i Säve är att kvinnorna inte mer blir "kränkta," i Håhl att gudarna "mister sin lust att kurtisera" kvinnorna, leder den i Gullberg & Harrie till att familjeflickorna inte mer ska behöva hamna i olycka,⁸⁵ vilket följer av sterilisering och inte kastrering.⁸⁶

Skatologi

Detta sista exempel belyser hur översättarna behandlar skatologiskt innehåll. Det kommer från parabasens *antepirrhema* (vv. 785–800) där kören listar några fördelar med att ha vingar med hjälp av ett antal hypotetiska situationer som rör en teaterpublik. Tre av situationerna involverar kroppsliga behov: Om man har vingar, kan den som sitter hungrig och uttråkad under tragediföreställningen enkelt flyga hem, ta sig en bit mat och återvända till publiken (vv. 787–89); den som råkar känna ett trängande behov, behöver inte söla ner sina kläder utan kan flyga upp, lätta på trycket, hämta andan och åter slå sig ner (vv. 790–92, se nedan); och äktenskapsbrytaren som råkar se att maken till hans älskarinna sitter på platserna reserverade för rådet kan med hjälp av sina vingar avlägga visit och efter fullbordat besök flyga ner till sin plats igen (vv. 793–96, se nedan). Fetstil markerar igen de aktuella orden:

85. Se SAOB s.v. "olycka" 1 b a' "om (ogift) kvinna: komma i grossess l. få barn gm utomäktenskapligt könsumgänge."

86. Radioversionen, Gullberg & Harrie (1936) 12 förkortar något: "... och vägra Olympens | libertiner passage till jorden, var gång de drivas av pålen i köttet | att spendera ett gulddregn på Danaës säng och spela svan åt en Leda. | Nog härom!"

εἴ τε Πατροκλείδης τις ὑμῶν τυγχάνει χεζήτιῶν,
οὐκ ἂν ἐξίδισεν εἰς θοιμάτιον, ἀλλ' ἀνέπτατο,
κάποπαρδῶν κάναπνεύσας αὐθις αὐτὸν κατέπτατο.
εἴ τε μοιχεύων τις ὑμῶν ἐστίν ὅστις τυγχάνει,
καθ' ὅρᾳ τὸν ἄνδρα τῆς γυναικὸς ἐν βουλευτικῶ,
οὗτος ἂν πάλιν παρ' ὑμῶν πτερυγίσας ἀνέπτατο,
εἶτα βινήσας ἐκείθεν αὐθις αὐτὸν καθέζετο. (vv. 790–96)

I citatet ovan inkluderas endast de två situationer som har med exkrement samt sex och sexliv att göra. De ord som används i den senare situationen (μοιχεύω och βινέω) har behandlats i samband med föregående exempel, och diskuteras inte här eftersom översättningarnas lösning liknar den ovan. Orden som rör exkrement är nya. χεζήτιᾶω “vara i behov av avföring” är desiderativ till χέζω “tömma tarmen;” χεζήτιᾶω förekommer uteslutande i komedi samt i kommentarer till den, medan χέζω förekommer endast i komedi i klassisk tid men från kejsartiden och framåt även hittas utanför kommentarer och lexikografiska verk, t.ex. ofta i Aisopos-biografierna.⁸⁷ Också ἀποπέρομαι (ao. ἀπέπαρδον) “släppa sig” är ett verb som förekommer endast i komedi i klassisk tid.⁸⁸ Till skillnad från χετηζιάω och ἀποπέρομαι är ἐξιδίω “svettas ut” inte en gängse termen för att “ha avföring;” enligt scholia är detta en eufemism för ἐκτιλάω⁸⁹ eller ἀποπατέω “tömma sig”. Tolkningen av denna passage kompliceras av allusionen till en viss Patrokleides (Πατροκλείδης τις v. 790), som enligt *Suda* (χ 182) var en politiker som hade fått öknamnet ὁ Χεσᾶς “skitaren,” förmodligen för att han råkade ut för akut diarré offentligt snarare än att han smutsade ner sina sängkläder. Det har övertygande argumenterats för att Aristofanes ἐξίδισεν ekar den eufemism Patrokleides använde när han var tvungen att tala om olyckan offentligt.⁹⁰ Det hela var kanske aktuellt vid Dionysierna år 414 f.Kr., och tack vare Aristofanes spekuleras det fortfarande mer än 2 400 år senare om vad som exakt hände. Våra översättare:

87. Henderson (1975) 187–89 om verben.

88. Henderson (1975) 195–99 om πέρομαι och relaterade verb.

89. Jfr τιλάω “ha tunn avföring.” För det som följer, se Dunbar (1995) 482–83 *ad loc.*

90. Dunbar (1995) 482–83 *ad loc.*

Om bland Er en Patrokleides **råkade ha ett visst behof**,
då han här ej tvunges linnet **smutsa**, utan flög' sin kos.
Se'n han åter **gjort ifrån sig** och andan hemtat, han kom' igen.
Der som åter någon ibland Er blifvit **kär** i nästans fru,
samt på rådets bänkar mannen sett här sitta någonstads,
nå, så lyfte han vingen samt begaf sig bort ifrån Er strax;
segersäll han kom' igen och återtog' sin plats. (Säve (1869) 51)

Om en Patrokleides bland er **råkar ut för visst behof**,
Ingen fara skulle manteln löpa, nej han flöge bort,
Och **ifrån betrycket lättad**, han tillbaka flöge hit.
Om bland er någon önskar **kurtisera** annans fru,
Och den skönas man han varsnar sitta här på rådets plats,
Kunde han hos eder lyfta vingen, flyga bort igen,
Därpå slå sig ned ånyo, se'n han **aflagt sin visit**. (Håhl (1892) 65)

Eller om ni glömt er näsduk, när ni bytte om kostym,
ack, om vingar då er bure, gick det fort att hämta den.
Möter ni i foajén en herre, **i vars hus ni går**
ut och in, och han beklagar: »Ack, så tråkigt, att min fru
just i afton fick migrän och inte kunde följa med!» —
tänk så lätt ni slet er loss från dramats mest pikanta akt
för att flyga hem och **bota fruns pikantare migrän!** (Gullberg & Harrie (1928a) 62)

Säves och Håhls lösningar är igen snarlika. Som tidigare följer de texten så nära som låter sig göras. De behåller allusionen till Patrokleides, men utan någon förklarande not. De behåller de skatologiska referenserna, men mycket nedtonat i förmildrande omskrivningar – “ett visst behov,” “smutsa,” “göra i från sig” och “lättad från betrycket.” De sexuella obsceniteterna har bevarats men förmildrats; med “på rådets bänkar” respektive “på rådets plats” behåller både Säve och Håhl anspelingen på de sittplatser som var reserverade till medlemmarna i rådet.

Gullberg & Harrie avviker igen och deras övergripande översättningsprincip – att göra texten omedelbart tillgänglig för den samtida åskådaren/läsaren – blir särskilt uppenbar. De avlägsnar konsekvent allusioner till antika företeelser som är mindre välkända i samtiden. I analogi med att Alkmene, Alope och Semele i föregående

exempel ersattes med Danae och Leda, plockas både Patrokleides och allt som rör ett teaterbesök i Athen på 410-talet f.Kr. bort. Den publik som i deras översättning ska övertalas om nyttan av ett par vingar är herrarna i den svenska teaterpubliken på 1920-talet, som ombeds föreställa sig vad de kunnat göra om de lämnat ett par vingar i garderoben istället för en rock. De tre situationerna som involverar kroppsliga behov omvandlas enligt följande. Den som gäspas sig igenom ett tråkigt drama av en inhemsk dramaturg kan flyga till en bättre restaurang i mellanakten för att pusta ut; den som märker att han glömt sin näsduk kan flyga hem och hämta den ur den andra kostymen (vv. 1–2 i citatet ovan); den som i foajén stöter på maken till sin älskarinna och får veta att hon stannat hemma från föreställningen kan lätt flyga hem till henne för lite kuckel (vv. 3–7 i citatet ovan).

Som Aristofanes, listar Gullberg & Harrie tre situationer där teaterbesökare kan ha nytta av vingar; som i Aristofanes har den första att göra med mat för att lindra ledan orsakad av ett allvarligt drama och den sista rör en kärleksaffär med en teaterbesökares hustru, men den andra har inget att göra med trängande behov som bäst sköts på en toalett, utan består av två verser om en bortglömd näsduk. All antydning till skatologiskt skämt har alltså avlägsnats. Kompensatoriskt har sexskämtet blivit en vers längre än i förlagan.

Sammanfattande diskussion

Dessa tre exempel är representativa för hur översättarna behandlar Aristofanes obscenitet och skatologi. Implicit obscenitet, där det oanständiga bara antyds språkligt men kanske gjordes explicit på scenen, kan göras osynlig i översättningen, genom att översättaren tar fasta på det tvetydiga ordets anständiga betydelse och ignorera dess obscena konnotationer; explicit obscenitet tonas ner genom val av mindre grova ord, detsamma görs med explicit skatologi. Säve och Håhl uppvisar stora likheter i hur de hanterar detta slags innehåll: den implicita obsceniteten tenderar att skylas över, medan både det explicita obscena och skatologiska innehållet återges, men i en mer städad form. Detta är ett resultat av det slags trogna översättning som de båda strävar efter att skapa. En skillnad dem emellan är de noter där Håhl kommenterar på översättningen i relation till förlagan, varigenom det blir uppenbart även för den läsare som inte är välbekant med Aristofanes att en förskjutning har skett från den grekiske Aristofanes till den svenske: det finns ordlekar som inte kan återges på svenska, det finns anstötliga

ord som försvunnit på väg till svenskan. Gullberg & Harrie tonar också ner det grova språket, och, framförallt, eliminerar skatologisk humor. Om det i grekiska talas om avföring och sådant som hör till det, blir det i Gullberg & Harrie antingen omskrivande referenser till urin, vilket är något ironiskt med tanke på hur ovanliga skämt om urin är i Aristofanes,⁹¹ eller något helt annat,⁹² om det inte rör sig om fågelspillning.⁹³ Men när det gäller implicit obscenitet, tenderar de att förstärka den, i all synnerhet om det rör sig om uttryck för manlig lusta riktad mot kvinnor.

Till exempel finns det ett antal tvetydiga, potentiellt obscena ord i början av avsnittet där Iris, gudarnas budbärare, utfrågas av Peisetaios (vv. 1203–20): Σαλαμινία (hos Aristofanes förknippas salaminier i allmänhet med samlag, v. 1204), τριόρχος (fågelnamn, men anspelar också på ὄρχις “testikel,” v. 1206), προσῆλθες (“gå till,” möjligen anspelning på samlag, v. 1212), σφραγίδ’ ἔχεις (~ “har något intryckt [på/i dig],” v. 1213), σύμβολον ἐπέβαλεν σοι (~ “han har satt på dig sitt märke,” vv. 1214–15).⁹⁴ Medan Säve inte låtsas om tvetydigheterna,⁹⁵ översätter Håhl fågeln τριόρχος med det suggestiva “lysten falk” och förklarar i kommentaren att “sigill ... tryckt på dig” översätter en fråga med obscen betydelse.⁹⁶ I Gullberg & Harries version är hela avsnittet genomsyrat av sexuella anspelningar och nedgörande gliringar som mer än antyder att Iris är prostituerad:

Peith. ... Ert namn och er adress, om jag får be!

Iris Adressen är naturligtvis Olympen!

Peith. En snygg adress! Nå, frökens namn och titel? | Är ni rekryt i himlens lätta Garde?

Iris Jag heter Iris, lätt på fot.

Peith. [menande] Ahaa!

91. Vv. 65–8, Gullberg & Harrie (1928a) 11; se Henderson (1975) 194.

92. Vv. 1054–57, Gullberg & Harrie (1928a) 79; i Aristofanes är det dock oklart vad för slags nedsmutsning det rör sig om här.

93. Vv. 1114–17, Gullberg & Harrie (1928a) 83 “Våra vita små visitkort på statyerna i stan...”

94. Se Dunbar (1995) 615–20 *ad locc.*

95. Säve (1869) 76–7.

96. Håhl (1892) 97–9.

Iris [stött] Ahaa?

Peith. [till fåglarna] Har någon fågelungkarl lust | att krama flickan lite?

Iris [med ädel harm] Krama — vem? | Hur vågar ni!

Peith. [brutalt] Gör ni er till så lagom!

Iris [grande dame] Er ton förvånar mig, min herre!

Peith. [rått] Klart | besked: från vilken portgång smet ni in?

Iris Vad menar karlen? Iris i en portgång!

Peith. Låt bli att spela dam och vara pryd! | Ni har väl anmält er på vaktkontoret? Har storkpolisen visiterat er?

Iris Upprörande!

Peith. [otåligt] Nåå?

Iris [överseende] Människan är sjuk!

Peith. [tvetydigt] Konstapeln satte väl sitt lilla märke | på rätta stället i ert lilla pass?

Iris [anständig flicka] På mig har ingen karl satt någonting!

Peith. Och tror ni man får gå på vift i luften | och ränna utan pass i våra gator?

Iris [näbbigt] Var får gudinnor gå, om jag får be?

Peith. Det rör mig inte. *Här* är det förbjudet! (Gullberg & Harrie (1928a) 89–91)

Vid kontroll av identitet, kräver Peisetairos uppgift om namn och adress. När Iris anger adressen Olympen, insinuerar Peisetairos att Iris hör till himlens lätta garde – att hon är prostituerad.⁹⁷ På grekiska identifierar sig Iris med namn och sitt homeriska epitet Ἰρις ταχεῖα, vilket Gullberg & Harrie översätter “Iris, lätt på fot,” en tvetydig fras som både betyder “snabb” men också “lättfärdig” eller “lösaktig,” framförallt när det används om kvinnor.⁹⁸ Peisetairos menande “Ahaa!” visar att han tar det *in malam partem*, hennes stötta och frågande eko “Ahaa?” visar att det inte var så hon menade. Peisetairos erbjuder “fågelungkarlarna” att krama Iris om de har lust. Då Iris protesterar mot att bli utbjuden på det sättet, hårdnar Peisetairos ton, och han begär att få veta genom vilken portgång Iris tagit sig in; hennes indignation över frågan speglar förmodligen det faktum att städers portar och portgångar erbjöd skydd för prostituerade och lösdrivare. Peisetairos att avfärdar Iris upprördhet som spelad och frågar om hon anmält sig på poliskontoret, blivit visiterad och fått märke satt i passet. Också detta kan, särskilt med tanke på Iris indignation, läsas som en fortsatt antydning om att hon är prostituerad.

97. SAOB s.v. “garde” 4.

98. SAOB s.v. “fot” 1 c β.

Reglementeringen av prostitutionen – enligt vilken “offentliga kvinnor” skulle registreras på prostitutionsbyrån (jämför “anmält er på vaktkontoret”), undersökas för veneriska sjukdomar (jämför “visiterat er”) och därefter regelbundet skulle infinna sig för besiktning; kontrollen förstärktes och underlättades av att hon försågs med bok som hon alltid skulle bära med sig, ett slags sundhetspass med uppgift om namn, nummer och hälsotillstånd som måste hållas uppdaterat (jämför “satte väl sitt lilla märke på rätta stället i ert lilla pass”) – hade visserligen avskaffats 1918, men kontrollen av kvinnorna fortsatte genom lösdriverilagstiftning.⁹⁹ Märk också “sätta ... på,” med dess välbekanta konnotation av samlag, i både Peisetairos replik, som enligt scenanvisning sägs tvetydigt, och i den än en gång upprörda Iris svar. Peisetairos fortsätter med att antyda att det är något opassande över Iris kommande, att hon är ute “på vift” och roar sig (som en glädjeflicka?) och går “på gatorna” (som en gatflicka?) utan pass; notera valet av verb “ränna”, vilket i sig antyder att hon är ute och rör på sig på ett opassande sätt eller i olämpliga syften.¹⁰⁰ När hon till slut säger emot och frågar var hon får gå, blir svaret att det är likgiltigt, bara hon håller sig borta från det förbjudna området. Åter: vissa platser och stråk var förbjudna för de reglementerade kvinnorna. Sexuella anspelningar finns i förlagan. Av dem har Gullberg & Harrie alltså skapat ett avsnitt som genomsyras av antydningar om att Iris skulle ha tvivelaktiga moral, i en utfrågning utförd av en överhetsperson i närvaro av ett antal underordnade som han är villig att släppa lös på henne: “Har någon fågelungkarl lust | att krama flickan lite?”

På liknande sätt omvandlar Gullberg & Harrie även utsagor om explicit manlig lusta till att involvera antydan om att föremålet för begäret skulle kunna vara till salu:

Εὖ. ἀρά γ' οἶσθα ὅτι
 ἐγὼ διαμηρίζοιμ' ἂν αὐτήν ἠδέως (vv. 669–70)

Euelpides

Säg, vet du hvad?

Jag gerna, älskogslysten henne om lifvet tog! (Säve (1869) 44)

99. Se Svanström (2006).

100. SAOB s.v. “ränna” 9 a β.

Euelpides

Ja, vet du, att isanning jag
Så gärna skulle vilja henne ta' i famn. (Håhl (1892) 58)

Euelpides

[skälvande] Ja, jag står på spänn! [nalkas näktergal med otvetydiga avsikter]
Vad kostar du för natten, läckerbit? (Gullberg & Harrie (1928a) 55)

Aristofanes ἐγὼ διαμηρίζοιμ' ἂν αὐτὴν ἠδέως "jag skulle gärna sära på hennes lår," eller "komma mellan hennes lår" (se nedan) är otvetydig: vid åsynen av Näktergal har Euelpides gripits av en så stark åtrå till hennes att han gärna skulle göra något mellan hennes lår. Hans begär till Näktergal är uppenbar i både Säves och Håhls översättningar. Så också i Gullberg & Harries, men tillägget "Vad kostar du...?" antyder att det inte bara är hennes skönhet utan också något annat i klädsel, sätt eller karaktär som väcker lustar. Men samtidigt visar Peisetairos upprörda tillrättavisning av Euelpides "Hut, karl! Antastar du en bättre dam | en fin gudinna?" – också detta ett tillägg i jämförelse med förlagan – att propån kan tas som betecknande för Euelpides karaktär.

Avslutning

Aristofanes började översättas efter den trogna översättningsprincipens genombrott i Sverige. 1800-talsöversättningarna är tillkomna i spänningen mellan de krav som principen och anständigheten sätter på översättaren. Den korta historiken över svenska Aristofanes-översättningar visade att de tidigaste översättarna diskuterade problem som rörde det innehållsrika i Aristofanes komedier, problem som inte ens "en mera oegentlig öfversättning förmår dölja," som Thomander uttryckte det,¹⁰¹ medan det slags problematik inte längre dryftas under 1800-talets senare halva. De översättningsproblem som Säve och Håhl behandlar är metern. I sina förord påtalar de att de använder kommentarerna till att hjälpa läsare utan kunskaper om det antika Grekland att förstå texten, och ger intryck av att deras sakkommentarer överbryggar återstående tolknings- och översättningsproblem. Gullberg & Harrie påtalar däremot upprepade gånger den

101. Thomander (1826) vi-vii.

Aristofaniska komedins för samtiden chockerande skatologiska och obscena kvaliteter. Både i inledningen till översättningsprovet i *Ord och Bild* och i teaterprogrammet förklaras det att Aristofanes inte drog sig för "de grävsta obsceniteter"¹⁰² och att den svenske Aristofanes av nöd är mer städad än den grekiske.

Det är inte oväntat att alla översättare gör Aristofanes kroppsliga språk mindre grovt. Det som är intressant att undersöka är hur deras behandling av det obscena och skatologiska innehållet överensstämmer med deras övergripande översättningsstrategier, vad som kan tolereras och vad inte. I enlighet med sin överordnade styrande översättningsprincip att vara trogen förlagan, finns det i allmänhet något slags spår av den Aristofaniska uttrycken i Säves och Håhls översättningar, även om de skyler över explicit obscenitet och återger implicit innehåll i vad som kan antas vara mer passande form. I kommentarer förklarar Håhl ibland att hans *Fåglarne* är mindre obscen än Aristofanes text.

I Gullberg & Harries tappning har Aristofanes däremot "måst dämpa sin ton och förfina sina manerer," som Harrie uttrycker det i programmet till uppsättningen på Konserthusteatern. Gullberg & Harrie är programmatiskt tydliga med att en av de aspekter där Aristofanes seder och språk städats är just det kroppsliga språket i deras strävan att vara trogna Aristofanes anda men inte text. Vad gäller obsceniteterna i *Fåglarna* har detta inneburit att skatologiskt innehåll omvandlats till skämt om urin eller skrivs om till något annat, att grov explicit obscenitet tonats ner men att implicit obscenitet inte bara bevarats utan i vissa fall till och med förstärkts, som i den ovan diskuterade förhörsscenen. Detta tillvägagångssätt överensstämmer med deras överordnade översättningsstrategi att ta vara på originalets poänger i en form som tilltalar samtiden och inte översätta efter bokstaven.

Intressant i detta sammanhang är översättarnas behandling av den pederastiska homoerotiken när Fågelkören som bevis för att de är äldre än gudarna påminner om hur många älskare har vunnit över sin älskade med fågelgåvor. Detta får bli ett sista exempel som tydligt illustrerar skillnaderna mellan de tre översättningarna:

πολλοὺς δὲ καλοὺς ἀπομωμοκότας παῖδας πρὸς τέρμασιν ὤρας
διὰ τὴν ἰσχὺν τὴν ἡμετέραν διεμήρισαν ἄνδρες ἐρασταί,

102. Lindskog (1928) 5.

ὁ μὲν ὄρτυγα δούς, ... (vv. 705–7)

Mång yngling så skön, som försvor all lust, samt redan vid ungdomens gräns var,
har i kraft af vår makt af en älskande vän dock lockats och **narrats till älskog**,
ty en vaktel af en han bekom ... (Säve (1869) 47)

Så hafva till älskog trånande män **förledt** med den kraft, som vi ega,
Mång' gosse i början af fågringens vår, fastän han försvurit att älska,
Med skänk af en vaktel ... (Håhl (1892) 60)

Vår sång i den ljuva månaden Maj har hjälpt mången yngling på traven
någon kväll, när det skymde i parken, och Hon var svår att komma till tals med.
(Gullberg & Harrie (1928a) 58).

διεμήρισαν ἄνδρες ἐρασταί “älskande män har fått komma mellan låren” på många vackra pojkar (πολλοὺς καλοὺς ... παῖδας) som svurit att inget skulle ske. I Aristofanes text råder det inget tvivel om vare sig kön, ålderskillnad, eller aktivitet. I Säves översättning lockas och narras sköna ynglingar av älskande vänner till älskog; förförarens kön är implicit men inte nödvändigt manlig. Håhl är explicit på alla tre punkter. Gullberg & Harrie omvandlar de äldre förförarna till ynglingar som behjälpta av fåglarnas sång i vårskymningen lyckas börja uppvakta henne. Inte bara pederastin har avlägsnats, utan homosex har blivit heterosex och fullbordad förförelse har blivit uppvaktningens inledning. Även i Gullberg & Harries version består kroppsligheten, men den har domesticerats. Tabblån chockerade rimligen inte vare sig läsare eller åskådare, men fåglar och förförelse är det enda som finns kvar av Aristofanes i denna scen som är så märkt av sin tid att den som tittat på äldre svenska filmer kan nästan se kurtisen för sina ögon.¹⁰³ Medan Gullberg & Harries Aristofanes är både fräck och vågad, är han samtidigt hårt censurerad när den Aristofaniska kroppsligheten går längre än vad samtida sedlighet och moral kan tolerera, exempelvis i fråga om skatologi och pederasti. Säves och Håhls Aristofanes är däremot jämnare då grov explicit obscenitet tonas ner och implicit inte

103. Harrie (1955) 16 själv kommenterar att delar av översättningen blivit föråldrad på grund av transponeringen av Aristofanes allusioner till samtida händelser till sådant som var dagsaktuellt år 1928.

förstärks och till och med kan riskera att försvinna helt, men samtidigt bevarar översättarna åtminstone spår av sådana för målkulturen främmande element som skatologiska skämt och antydan om pederastisk förförelse.

Bibliografi

1. Översättningar

Althoff, J. [1998]. *Lysistrate*. Drama direkt.

Ax, S. 1980. *Aristofanes Fred. Två grekiska berättelser* bearbetade och illustrerade av Sofia Zarambouka. Stockholm.

Bibel 1541. *Biblia, Thet är, All then Helgha Scrifft på Swensko*. Uppsala. <https://litteraturbanken.se/författare/Anonym/titlar/BibliaGV/sida/4/faksimil?om-boken> (senast öppnad 2020-01-17).

Bibel 2000. *Bibeln. Bibelkommissionens översättning*. Stockholm. <https://litteraturbanken.se/författare/Anonym/titlar/Bibel2000/sida/1/etext?om-boken> (senast öppnad 2020-01-17)

Breitholtz, L. (ed.). 1961. *Litteraturens klassiker i urval och översättning. 2. Grekisk litteratur: dramatik*. Stockholm.

Bäckström, T. 1957. *Aristofanes Kvinnornas sammansvärjning (Thesmoforiazousai), Grodorna (Batrachoi)*. Stockholm.

Bäckström, T. 1962. *Aristofanes Getingarna (Sfekes), Freden (Eirene)*. Översättning från grekiskan. Stockholm.

Bäckström, T. 1968. *Aristofanes Riddarna, Lysistrate*. Översättning från grekiskan. Stockholm.

Böök, F., P. Hallström & M. Lamm (eds.). 1927. *Väldslitteraturen. De stora mästerverken. Det antika dramat I–II*. Stockhom.

Gullberg, Hj. & I. Harrie. 1927. "Scener ur Aristophanes' Fåglarna. Från grekiskan," *Ord och bild* 36: 157–65.

- Gullberg, Hj. & I. Harrie. 1928a. *Fåglarna. Lustspel med sång av Aristophanes från Athen. Tolkat från grekiskan för svensk scen.* Stockholm.
- Gullberg, Hj. & I. Harrie. 1932. *Lysistrate. Ett kvinnodrama. För svensk scen.* Stockholm.
- Gullberg, Hj. & I. Harrie. 1936. *Fåglarna av Aristofanes. Översättning och radiobearbetning. Farsen om mästare Pierre Patelin. Nyreviderad översättning av E. Staaf. Radiobearbetning O. Molander. Radiotjänsts teaterbibliotek 13.* Stockholm.
- Gullberg, Hj. & I. Harrie. 1954. *Aristofanes. Två komedier. Fåglarna. Lysistrate. Tolkade.* Stockholm.
- Göransson, Z. 1853. *αριστοφανους βατραχοι. Grodorna. Lustspel.* Uppsala: Diss.
- Hagberg, C.A. 1831–32. *De comoedia Aristophanis quae inscribitur ιπηησ dissertatio.* Uppsala: Diss.
- Hagberg, C.A. 1834. *Demagogerna. Lustspel af Aristophanes. Öfversättning.* Uppsala.
- Hagberg, C.A. 1835. *Aristophanis comoedia quae αχαρνης inscribitur. Dissertatio.* Uppsala: Diss.
- Hallström, A. 1883. *Molnen. Lustspel af Aristophanes. Öfversättning.* Uppsala.
- Helleskog, A. 1989. *Lysistrate. Fritt efter en komedi av Aristofanes i regi av Ralf König.* Stockholm.
- Håhl, J.Fr. 1892. *Fåglarne. Lustspel af Aristophanes. Öfversättning.* Linköping.
- Håhl, J.Fr. 1898. *Riddarne. Lustspel af Aristophanes. Öfversättning.* Stockholm.
- Jönsson, G. 1986. *Lysistrate, eller Kärleksstrejken av Aristofanes; översättning och bearbetning från norska.* Uppsala stadsteater.
- Karlsson L.-Chr. [1999]. *Fru Lysistrate och hennes kärringar fritt efter Aristofanes.* Drama direkt.
- Lindgren, H.G. 1834. *Aristophanis Comoedia quae πλουτος inscribitur. Dissertatio.* Uppsala: Diss.
- Schück, H. (ed.). 1902. *Världslitteraturen i urval och öfversättning. Första serien. Antiken.* Stockholm.

Säve, Hj. 1869. *Aristofanes' lustspel Foglarna*. Öfversättning. Helsingborg.

Thomander, J.H. 1826. *Molnen. Lustspel af Aristophanes*. Öfversättning. Stockholm.

Thomander, J.H. 1879. *Skrifter af Joh. Henr. Thomander. III. Tal och öfversättningar*. Lund.

Werkmäster, J. 2009. *Sexstreck nu! sa Lysistrate. Aristofanes pjäs återberättad*. Ill. Kristina Abelli-Elander. Stockholm.

2. Editioner

Dunbar, N. 1995. *Aristophanes Birds. Ed. with introduction and commentary*. Oxford.

Kock, T. 1864. *Ausgewählte Komödien des Aristophanes. Erklärt. VI. Die Vögel*. Berlin.
— 2. uppl. 1876.

3. Dagspress

Anonym. 1928. "Fjäderprakt i tyg i 'Fåglarna' på Konserthusteatern," *Svenska Dagbladet* 1928-10-18.

A. Ö. 1928. "Fåglarna på Konserthusteatern," *Svenska Dagbladet* 1928-10-21.

Bergman, B. 1928. "Lustspel med sång av Aristofanes har premiär," *Dagens Nyheter* 1928-10-21.

Den inbitne. 1928. "Genom mina guldbågade ... Thalias trångmål," *Aftonbladet* 1928-11-04.

Escamillo. 1928. "Från scen och salong. Stockholmsbrev," *Trelleborgs-Tidningen* 1928-11-8.

Gullberg, Hj. & I. Harrie. 1928b. "Den svenske Aristophanes och den grekiske. Ett genmäle med replik," *Aftonbladet* 1928-11-12.

Jahnsson, B. 1981. "Aristofanes 'Lysistrate': Nästa pjäs för ny instudering!," *Dagens Nyheter* 1981-03-16.

—m. 1920. "Såsom för egen skuld—," *Trelleborgs-Tidningen* 1930-01-21.

- N. S—g. 1928. "Stor framgång för 'Fåglarna'. Övertrumfa både film och revy," *Aftonbladet* 1928-10-21.
- P.-B. 1928. "Lustspel med sång av Aristofanes har premiär — Musiken," *Dagens Nyheter* 1928-10-21.
- Zern, L. 1998. "Teater: Stark vilja i 'Lysistrate'-mix. Hoppfull känsla på slutet trots mörknande perspektiv," *Dagens Nyheter* 1998-11-12.

4. Övrig litteratur

- Akujärvi, J. 2010a. "Innovatörer och traditionalister. Om tidiga svenska klassikeröversättares syn på sin roll i det svenska litterära systemet" i P.E. Ljung (ed.), *Transformationer. Valda texter från International Association of Scandinavian Studies (IASS) 28:e konferens i Lund 2010*. CSS Acta Series I. Lund: 231–46.
- Akujärvi, J. 2010b. "...til Rusin-Strutar och Tortebotnar. Översättningars nytta enligt förord till svenska översättningar av antik litteratur under 1700-talets första hälft" *Sjuttonhundratalet*: 50–73.
- Akujärvi, J. 2014a. "Homerus öfwersatt på Swenska och på metrisk wers!! Om 1800-talets svenska Homeros-översättningar," *Vetenskaps societeten i Lund. Årsbok*: 5–22.
- Akujärvi, J. 2014b. "Suethice. Dissertationer, disputationer och dissertationsöversättningar under 1800-talet" *Aigis* 2014.1: <http://aigis.igl.ku.dk/aigis/2014,1/JA-Suethice.pdf>.
- Akujärvi, J. 2015a. "Svenska filologer och översättning inom och utanför universitetet. Exemplet dramaöversättning på 1800-talet" i Cullhed & Lindgren (2005) 158–75.
- Akujärvi, J. 2015b. "An epic battle. Aesthetic and poetical struggles over the Swedish *Iliads*" i A. Goldwyn (ed.), *The Trojan Wars and the making of the modern world*. Studia Graeca Upsaliensia. Uppsala: 161–83.

- Akujärvi, J. 2017a. "Suethice. On 19th century Swedish university translations of ancient literature" i A. Jönson & G. Vogt Spira (eds), *The Classical tradition in the Baltic Region. Perceptions and Adaptations of Greece and Rome*. Spudasmata 171. Zürich/New York: 253–74.
- Akujärvi, J. 2017b. "Hyenden under håglösa lärjungars lätja. Om lurkar till latinska och grekiska skoltexter fram till 1900" i K. Blomqvist (ed.), "Gracerna talte som du". *Om Esaias Tegnér och bildningens betydelse för undervisningen*. Studia paedagogica graeca et latina lundensia 4. Lund: 37–63.
- Bastin, Hammou, M. 2007. "Aristophanes' *Peace* on the Twentieth-Century French Stage: From Political Statement to Artistic Failure" i E. Hall & A. Wrigley (eds.), *Aristophanes in Performance 421 BD–AD 2007*, Legenda. London: 247–254.
- Berggren, L. & K. Holt. S.a. "Ivar Harrie, 1899–1973" i L. Kleberg & N. Håkanson (eds.), *Svenskt Översättarelexikon*, https://litteraturbanken.se/översättarlexikon/artiklar/Ivar_Harrie. Senast öppnad 2020-01-17.
- Bodin, H. S.a. "Hjalmar Gullberg, 1898–1961" i L. Kleberg & N. Håkanson (eds.), *Svenskt Översättarelexikon*, https://litteraturbanken.se/översättarlexikon/artiklar/Hjalmar_Gullberg. Senast öppnad 2020-01-17.
- Cullhed, E. S.a. "Tord Bäckström, 1908–1991" i L. Kleberg & N. Håkanson (eds.), *Svenskt Översättarelexikon*, https://litteraturbanken.se/översättarlexikon/artiklar/Ivar_Harrie. Senast öppnad 2020-01-17.
- Cullhed, E. & B. Lindgren (eds.). 2005. *Klassisk filologi i Sverige. Reflexioner, riktningar, översättningar, öden*. KVHAA Konferenser 89. Stockholm.
- Dalsjö, M. 1869. "Anmärkningar om svensk verskonst. *Aristophanes' lustspel Foglarne*, öfvers. af Hj. Säve," *Svensk litteratur-tidskrift* 5: 258–271.
- Fehrman, C. 1967–69. "Gullberg, Hjalmar Robert" i *Svenskt biografiskt lexikon* 17: 394–403.
- Greete, K.R. & J.E. Centerwall. 1919. "Säve. Hjalmar Fredrik August S." i *Nordisk Familjeordbok* 19. Stockholm: 131–32.

- Harrie, I. 1927. "Aristophanes. Några inledningsord av Ivar Harrie," *Ord och bild* 36: 153–56.
- Harrie, I. 1928. "Aristofanes' Fåglarna" i *De kungliga teatrarnas program. Konserthusteatern* [till Fåglarna], sid. 9, 12.
- Harrie, I. 1955. "Hjalmar Gullberg" i S. Carlson & A. Liffner (eds.), *En bok om Hjalmar Gullberg*. FIB:s Lyrikklubbs bibliotek 15. Stockholm: 9–26.
- Harrie, I. 1958. *Det antika dramat från Aiskhylos till Menandros. Handbok till Radioteaterns huvudserie spelåret 1958/59*. Stockholm.
- Hellström, G. 1951. *Stockholms stads herdaminne från reformationen intill tillkomsten av Stockholms stift. Biografisk matrikel*. Stockholm.
- Henderson, J. 1975. *The Maculate Muse. Obscene language in Attic comedy*. New Haven/London.
- Henrikson, P. 2005. "Forntiden framför oss. Om antiköversättningarna i *Phosphoros*" i Cullhed & Lindgren (2005) 133–57.
- Holt, K. 2008. *Publicisten Ivar Harrie. Ideologi, offentlighetsdebatt och idékritik i Expressen 1944–1960*. Linköping studies in arts and science 413. Stockholm.
- Kitzbichler, J. 2014. *Poetische Vergegenwärtigung, historische Distanz. Johann Gustav Droysens Aristophanes-Übersetzung (1835/38)*. Transformationen der Antike 30. Berlin/Boston.
- Larsson, M. 2006. *Skenet som bedrog. Mai Zetterling och det svenska sextiotalet*. Lund.
- Lindskog, C. 1928. "Aristofanes på Konserthusteatern" i *De kungliga teatrarnas program. Konserthusteatern* [till Fåglarna], sid. 3, 5, 7.
- Mogren, J. 1963. *Antik poesi i svensk översättning. Två studier. I. Traditionalism och förnyelse inom översättarkonsten. II. Om Anacreontea*. Lund.
- Nordgren, L. 2005. "Aristofanes på svenska. Översättningarna och översättarna" i Cullhed & Lindgren (2005) 176–89.
- von Platen, M. 1986. *Diktare och domare. Svenska akademiens pristävlingar*. Stockholm.

Svanström, Y. 2006. *Offentliga kvinnor. Prostitution i Sverige 1812–1918*. Stockholm.

Svenbro, J. 2011. *Ivar Harrie. Minnesteckning*. Stockholm.

SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1893–.
<https://www.saob.se>. Senast öppnad 2020-01-17.

Østmoe, T.I. 2015. “Translation, Adaption and Allusion: Aristophanes’ *Lysistrata* on Norwegian Stages 1933–2010” i I. Herrero López, C. Alvstad, J. Akujärvi & S. Skarsbø Lindtner (eds.), *Gender and Translation: Understanding Agents in Translational Reception*. Vita Traductiva 10. Québec: 59–80.

Appendix: Aristofanes på svenska

1. Översättningar

<i>Nub</i>	Thomander: <i>Molnen. Lustspel af Aristophanes.</i> Stockholm. 1826
<i>Eq, part</i>	Hagberg: <i>De comoedia Aristophanis quae inscribitur ιπιπης dissertatio.</i> Uppsala. 1831-32
<i>Eq</i>	Hagberg: <i>Demagogerna. Lustspel af Aristophanes. Öfversättning.</i> Uppsala. 1834
<i>Pl</i>	Lindgren: <i>Aristophanis Comoedia quae πλουτος inscribitur. Dissertatio.</i> Uppsala. 1834
<i>Ach, part</i>	Hagberg: <i>Aristophanis comoedia quae αχαρνης inscribitur. Dissertatio.</i> Uppsala. 1835
<i>Ran, part</i>	Göransson: <i>αριστοφανους βατραχοι. Grodorna. Lustspel.</i> Uppsala. 1853
<i>Av</i>	Säve: <i>Aristofanes' lustspel Foglarne.</i> Helsingborg. 1869
<i>Ran, Thesm,</i>	Thomander: <i>Skrifter af Joh. Henr. Thomander. III. Tal och öfversättningar.</i> Lund. 1879
<i>Nub</i>	
<i>Nub</i>	Hallström: <i>Molnen. Lustspel af Aristophanes.</i> Uppsala. 1883
<i>Av</i>	Håhl: <i>Fåglarne. Lustspel af Aristophanes.</i> Linköping. 1892
<i>Eq</i>	Håhl: <i>Riddarne. Lustspel af Aristophanes.</i> Stockholm. 1898
<i>Av, part</i>	Gullberg & Harrie: "Scener ur Aristophanes' Fåglarna. Från grekiskan," <i>Ord och bild.</i> 1927
<i>Av</i>	Gullberg & Harrie: <i>Fåglarna. Lustspel med sång av Aristophanes från Athen. Tolkat från grekiskan för svensk scen.</i> Stockholm. 1928
<i>Lys</i>	Gullberg & Harrie: <i>Lysistrate. Ett kvinnodrama. För svensk scen.</i> Stockholm. 1932
<i>Thesm, Ran</i>	Bäckström: <i>Aristofanes, Kvinnornas sammansvärjning (Thesmoforiazousai), Grodorna (Batrachoi).</i> Stockholm. 1957
<i>Vesp, Pax</i>	Bäckström: <i>Aristofanes Getingarna, Freden. Översättning från grekiskan.</i> Stockholm. 1962
<i>Eq, Lys</i>	Bäckström: <i>Aristofanes Riddarna, Lysistrate. Översättning från grekiskan.</i> Stockholm. 1968

2. Omarbetningar, arrangemang

<i>Av</i>	Gullberg & Harrie: <i>Fåglarna. Översättning och radiobearbetning.</i> Stockholm. 1936
<i>Lys</i>	Gullberg & Harrie: radioarr. av Cl. Hoogland, <i>Aristofanes Lysistrate.</i> Stockholm. 1959
<i>Lys</i>	Gullberg & Harrie: rev. av I. Harrie, <i>Lysistrate. Komedi av Aristofanes; för Göteborgs stadsteater reviderad och prologförsedd.</i> Göteborg. 1968
<i>Lys</i>	Gullberg & Harrie: arr. av D. Helldén, <i>Lysistrate av Aristofanes. Komedi för soli och kör, stråkkvartett, flöjt, klarinett, fagott, horn. [Musiktryck].</i> Stockholm. [1988]

3. Översättning av bearbetningar

<i>Lys</i>	Ax: <i>Aristofanes Fred.</i> Bearbetade av Sofia Zarambouka. Stockholm. 1980
<i>Lys</i>	Jönsson: <i>Lysistrate, eller Kärleksstrejken av Aristofanes; översättning och bearbetning från norska.</i> Uppsala stadsteater. 1986

- Lys* Helleskog: *Lysistrate. Fritt efter en komedi av Aristofanes i regi av Ralf König.* 1989
 Stockholm.
- Lys* Althoff: *Lysistrate* 1998
- Lys* Karlsson: *Fru Lysistrate och hennes kärringar fritt efter Aristofanes.* [1999]
- Lys* Werkmäster: *Sexstrejk nu! sa Lysistrate Aristofanes pjäs återberättad.* Stockholm. 2009